

AZ EPOSZTÓL A PONYVÁIG

„Oly búval, bánattal az Aeneás király...”

I

„Huszti Péter. Egybe szedezette a' Trójai dolgokat 1569-dik eszt. és ilyen titulus alatt Világra bocsátotta: *Aeneis*...” — írja Bod Péter a *Magyar Athenas* lapjain.¹ Adatában nincs okunk kételkedni, az idézett mondatot azonban érdemes alaposabban szemügyre venni. Két tagmondatból áll, két egyenrangú kijelentésre bontható: 1. Huszti Péter egybeszedezte a trójai dolgokat. 2. Ezt ilyen és ilyen titulus alatt világra bocsátotta.² A két tagmondat állítmányainak (*egybeszedezte, világra bocsátotta*) azonosidejűségéről *nem* beszél.

Valóban, a históriát megvizsgálva arról győződhetünk meg, hogy legalább két fázisban keletkezett. Huszti előbb részeket írt meg művéből, majd egy későbbi időben 3–4 különálló részből szerkesztette egybe az *Aeneist*. Erről tanúskodik, hogy a história három különböző versformában íródott, hogy ennek megfelelően három vagy még több különböző dallam társul hozzá, hogy a vers részeit önálló bevezetők, belső intonálások tagolják, és hogy a kínálkozó töréspontokon az akrosztichon nemhogy meggátolná, hanem éppen elősegíti a szétदारabolást. Erről a láthatóan fércelt szerkezetről az RMKT XVI. sz. 9. kötetében Orlovsky Géza is beszámol.³

Van az *Aeneis*nek még egy közismert, a szerkezetet is érintő problematikus helye. Ez az 1017. sorral, az „Oly búval, bánattal az Aeneás király...” szavakkal kezdődő rész. A sor több XVI. és XVII. századi ének nótajelzése⁴ például az *Árgirusé* is, s így

¹Bod Péter, *Magyar Athenas, avagy az Erdélyben és Magyarországon élt tudós embereknek, nevezetesebben akik valami, világ eleibe bocsátott írások által esméretessékké lettek, s jó emlékezeteket fennhagyták, históriájok*, H. n. [Nagyszében], 1766. 117. Idekívánkozok a megjegyzés, hogy amint Bod Péter még fontosnak gondolt megőrizni, az később mintha jelentőségét veszítette volna; STOLL Béla — VARGA Imre — V. Kovács Sándor, *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája*, Bp., 1972. 1. kötetében Huszti Péter neve elő sem fordul.

²Hogy az 1569-es dátum mire is vonatkozik, arról a dolgozat végén esik szó, itt csupán az idézett mondat két felének viszonyáról van szó.

³RMKT XVI. sz. 9., a história szövegét sajtó alá rendezte ORLOVSKY Géza, 595–596. Véleménye szerint a történeti és a szerelmi szál hajdan külön létezhetett, s e két történetet kerekíthette ki Huszti Róma alapításáig.

⁴A következő XVI. századi énekek hivatkoznak e sorra: VAJDAKAMARÁSI Lőrinc, *A jövendő rettenetes ítélet napjáról* (Látom, hogy nagy sokan krónikákat írnak) RMNy 666 (1591) [Az Aeneas király siralmas éneke nótájára]; *Az ítéletről* (Az én életemnek minden idejében) RMNy 713 (1593); *Az utolsó napról való elmélkedés* (Gondolkodjál, ember, a te bűneidről) RMNy 713 (1593); BOGÁTI FAZAKAS Miklós, Ps 32-33 (A nagy bölcs teremtetést aki meggondolja) STOLL 33 (1615); BOGÁTI FAZAKAS Miklós, Ps 76-77 (Kegyes teremtmények amikor könyörgék) (XVII. sz.); BOGÁTI FAZAKAS Miklós, Ps 49-50 (Látja világ dolgát Isten és forgatja) (XVII. sz.); GERGELI Albert, *Árgirus históriája* (A tündérországról bőséggel olvastam) STOLL 37 (1618); BALASSI Bálint, Ps 41-42 (Mint a szomjú szarvas, kit vadász rettentett) RMK I 1573 (1635–1640); BALASSI Bálint, *Hymni tres ad Sacro Sanctam Trinitatem*, 3 (A Szentháromságnak harmadik személye) RMK I 1573 (1635–1640), mindkét Balassi-vers metruma: a12–a12–a12–a6 (l). Az adatok forrása: *Répertoire de la poésie hongroise ancienne*, ver. 2.2. (c) 1991. (Micro)CDS/ISIS,

azok *terminus post quem*jéhez szolgáltathat adatot.⁵ Mivel nem szokás nótajelzést egy história közepéről választani, már Dézsi Lajos megjósolta egy ezzel a sorral kezdődő, önálló ének létezését.⁶ Vagy az történt, hogy ennek az ismert, önálló éneknek a kezdősora épült be az *Aeneis*-be, vagy az, hogy a szóbanforgó kiskompozíció azonos a Huszti-história 1017. sorával kezdődő részlettel.

A két lehetőség közül ma már tudunk választani; Horváth Iván ugyanis megtalálta Kolozsvárott a história 10 strófányi kéziratföredékét, amely az „*Oly búval, bánattal az Aeneás király...*” szavakkal kezdődik.⁷ A szöveg nagyon nehezen olvasható, egy későbbi kéz meg is jegyzi a sorok közt: „*Semmi rossz írás, mert nem lehet olvasni*”. Az ezt megelőző história betűiről pedig: „*Vitte volna el az banka az te írásodat*”, vagy mássutt: „*Aszu béka tojta, kotlotta embere, hogy mással nem írattd*”. A másolás időpontja vélhetően 1580, tehát korábbi, mint bármelyik eddig ismert szövegforrás.

Betű szerinti átírata a következő:⁸

HystoRya Eneys Regjs [?]
Dydonjs &. &.

Oly búual banattual Az eneas
kyral fel keluen Jndulla czjak
masod magjaul eg erdobe[n] salla⁹
ketten Akathessel kezebe[n] kez Jja
tyou[?]¹⁰ njlayuall.¶

Raytok essett njag sok gjonos serencze[ben]
mjkor gjondolkodnek <Raj> Jaruan
erdo kozbe¹¹ Jme genge szep suz
Jutta elleybe¹² Hayatt erestete az
selnek mentebe[n].¶

főszerk.: HORVÁTH Iván, szerk.: FONT Zsuzsa, HERNER János, H. HUBERT Gabriella, SZÓNYI Etelka, VADAI István. XVII. századi verseink közül e sorra utal: *Bocskai István haláláról* (Mély álomban merült, oszloptól üresült) STOLL 106 (1679); BALASSAGYARMATI T. Mátyás, *Cantio praelegans* (Micheas próféta keserűségében) Öreg Gradual (1639) RMKT XVII. 9. 68. sz.

⁵Feltéve persze, hogy a nótajelzés a szerzőtől származik, s nem a szöveg másolójától vagy kiadójától, ahogyan ezt Balassi verseinél sejtethjük. Az *Argirus* esetében sem bizonyos, hogy szerzői dallamjelzésről van szó.

⁶DÉZSI Lajos, *Balassa Bálint minden munkái*. II. H. n. 1923. 668. (a 21. sz. vers jegyzete); ezt az elképzelést ismétli meg ECKHARDT Sándor, *Balassi Bálint összes művei* I. Bp., 1951. 248. (a 70. sz. vers jegyzete).

⁷HORVÁTH Iván, *Adatok romániai könyvtárakból*. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tom. XXI. 169–170; Uő., *Egy kiaknázatlan műfaj történeti forráscsoport*. ItK 1983. 79.

⁸Az RMKT átírási elveit tartottuk szem előtt. Szögletes zárójelben adjuk a rövidítések feloldásait, illetve kérdőjelekkel jelezzük a problémás olvasatú helyeket. Jegyzetben hivatkozunk az RMKT-ban közölt szöveg eltéréseire, megtartva a história sorainak ottani számozását. Külön jegyzetben szerepeltetjük a törzsszöveg sorai közé írt, más kéztől származó, későbbi bejegyzéseket.

⁹1019 erdőbe lepek B erdőben lépnek

¹⁰1020 iye marok

¹¹1022 közben

¹²1023 Gienge szep szüz iuta ellenebe szemben

El fel eovezette¹³ szope[n] Holnya allatt¹⁴
traczjay moldra fel kó<?>te¹⁵ puzdrayatt¹⁶
mjnt eg uadas ember fel kotte
sarujatt¹⁷ H fel aggatta leany
genge lag Ru<?>hajatt // ¹⁸

Keozel el sem Jutta Az zep Szuz¹⁹ Jg
solla Nem latatokae ytt Az en tarsaym-
ban²⁰ Ha ualamj uadat úk²¹ úztenek
uolna Jllen moldu' uadaszokatt Jtt
Jarnjay.

Eneas sep soual monda mj ne[m] lattunk
de uar meg te lean uelled²² Had mj
szollunk ne syes ne sjes ol Jgen mj
tellunk²³ semj daj[?]ban meg ne[m] keslei
tetunk.²⁴

Nem Emberj Abrazatt Az te zep orczad
sem<?> emberhez Jllendo²⁵ te genge
szep sauod Jsten asson uag te mondok
en²⁶ Jgjazatt Azert kenebjcz meg
mj²⁷ farattsagunkatt & &

Jnkab teged kerunk teged²⁸ mongjad
meg²⁹ mjnekunk Hol budossunk
mostan uag³⁰ mj foldon uagunk
tengery sel mya Jde kj uettetunk³¹
szok aldozzatokatt de neked mj
Hozank³² & &&. //

¹³ 1025 öuedzette

¹⁴ 1025 allyat B alat

¹⁵ 1026 kötötte

¹⁶ 1028 1027 [A sor fölötti H és a stófa negyedik sora előtti H a két sor felcserélését jelöli.]

¹⁷ 1028 meg kötötte saryat B meg kötötte saruyat

¹⁸ [Későbbi kéz a lap tetején] Historia Eneis [Talán későbbi kéz a címsorok előtt, között, után] [?]
[?] [?] [Későbbi kéz a második versszak után] <Sandor> [Későbbi kéz a lap alján] Ore - enit hu

¹⁹ 1029 Czak közel sem iutuan szep szoival β Közöl el sem iutuan szep szoival

²⁰ 1030 tarsaimba

²¹ 1030 it

²² 1034 B De te leány váry meg velled

²³ 1035 ilyen igen töllünk B olyan igen töllünk

²⁴ 1036 Mert semmi dologban teged nem keslelünk B Mert semmi dologban teged nem keslelünk

²⁵ 1038 illő

²⁶ 1039 B én mondok

²⁷ 1040 B nagy

²⁸ [szóismétlés] 1041 teged kerünk

²⁹ 1041 mond meg aszt B mond meg ezt

³⁰ 1042 es

³¹ 1043 verettünk

³² 1044 teneked mi teszünk

Tauol Az tystelett Az zep szuz
Ig solla³³ tracyay lean uagjok en
Azt mongja³⁴ de keues bezedel Az
mel tartomanba[n]³⁵ meg mondjom
Hol budostok tenger ujzse mjatt.³⁶

Hyres Az fold nepe seles Az³⁷ ujlaga[n]
njncz gjonos serencze Az³⁸ tū
utatokba[n] mert Hozzott tutokott az
njag³⁹ Affrjca[n] Jm majdan⁴⁰ ky Juttok
eg zep tartoma[n]ba.⁴¹

Wyonattz most Kakyak uarosnak
kū fallatt uag⁴² Hallottatokae tū
az⁴³ feneczjatt szott⁴⁴ Hallottatokae
Cartagjo uarossatt annjak Hataraba[n]
leltetek most⁴⁵ sallast.

Nemes //⁴⁶

Egy ponton a szakirodalom ezzel, az először feltételezett, majd megtalált szöveggel kapcsolatban erőteljesen leszűkíti a lehetséges magyarázatok számát. Azt gyanította Dézsi Lajos is,⁴⁷ azt írja Szabó Géza⁴⁸ és Horváth Iván is,⁴⁹ hogy ez a szöveg Huszti Péter *Aeneis*-éből *vált ki*. Holott hát a dolog fordítva is elképzelhető! Vagy a história volt előbb, vagy a kiskompozíció. Melyiket higgyük? Mi volt előbb, tyúk vagy tojás? A most következő részben megpróbáljuk kétféleképpen bizonyítani, hogy a kiskompozíció, az „*Oly búval, bánattal...*” létezett korábban.

³³ 1045 Tauol legien az tisztelet a szüz monda B Táuul az áldozat legyen az Szüz monda

³⁴ 1046 aszt monda

³⁵ 1047 tartományba

³⁶ 1048 Meg mondóm holot budostok tenger miatt B Meg mondóm budostok az nagy tenger mia

³⁷ 1049 Híres ez föld része egesz ez B Híres ez föld része ez egez

³⁸ 1050 ez

³⁹ 1051 B Mert tütöket az tenger hozot

⁴⁰ 1052 Es hamar

⁴¹ 1052 egy nagy szep varasban

⁴² 1054 Söt

⁴³ 1054 az B tū az

⁴⁴ 1055 Vagy

⁴⁵ 1056 ti

⁴⁶ [Későbbi kéz az első versszak után] Híres az fold népe széles [Későbbi kéz a lap közepén] Semi rosiz iras mert nem / lehet olvasni [Későbbi kéz a lap alján] Sommus Artis trutinando Cacumina rer[um] / In duo divisit quicquid in orbi fuit / Omnia sunt hominum tenui pendencia filo, / Omnia sunt ingrata quae no[n] fecisse benigna

⁴⁷ Dézsi Lajos, *I. h.*

⁴⁸ Huszti Péter: *Aeneis*. Szerk.: SZABÓ Géza, Bp., é. n. [1983.] 125.

⁴⁹ HORVÁTH Iván, *I. h.*

1. Bizonyítás

Husztai Péter művének fő forrása, Vergilius *Aeneise*, műfaját tekintve eposz. Talán nem túl durva megközelítése e műfajnak, ha a következő attribútumokkal jellemezzük: szerkezetileg zárt, hierarchikus, szimmetrikus, több szálon fut, nem lineáris (pl. *in medias res* kezdés). Husztai Péter műve históriás ének. E műfaj szerkezetileg nyílt, mellérendelő, aszimmetrikus, egy szálon fut, lineáris, azaz kronologikus (vö. krónika). Ha a szerző fordít, az egyik formáról a másik formára kell áttérnie. Például az *in medias res* kezdést akkor is hátra, a kronológiailag megfelelő helyére kell illesztenie, ha a fordítást itt kezdte, ha ez a rész készült el leelőször. És ez is történt. Hiszen a szóban forgó epizód, a Didó–Aeneás jelenet éppen Vergilius *Aeneis*ének I. részében van, ez az eposz eleje, ugyanis az ezt megelőző mitológiai részt Husztai nem fordítja. Márpedig elképzelhetetlen, hogy egy históriás ének közepéről véletlenül éppen az eredeti Vergilius-eposz nyitójelenete szakadjon ki, és keljen önálló életre.

2. Bizonyítás

Akrosztichonos verset úgy szokás írni, hogy előbb a versfő-szöveg készül el, majd ennek egy-egy betűjére íródik egy-egy strófa. Fordítva sem lehetetlen, de az utólagos kalapálás nagyon nehézkes. Az akrosztichon-szöveg, létezmódja miatt, nagyon erősen konzervált szöveg. Megváltoztatásához betűnként egy-egy versszak törlésére, beszúrására, átírására van szükség. Megfordítva a feladatot, egy-egy versszak törlésekor, beszúrásakor, átírásakor vagy az egész verszet újrakomponálásakor minden mozzanat nyomot hagy az akrosztichonon. A *függőleges beszéd*, az akrosztichon, őre a szövegnek (ez az egyik funkciója), de a szerző-szerkesztő kezét is megköti.

Egy nagyon egyszerű példát vegyünk. Szűrjünk be egy, vagy több strófát egy akrosztichonos versbe. Vagy azt tehetjük, hogy elrontjuk a versfő-szöveget, ahogyan ezt Heltai Gáspár szokta volt tenni,⁵⁰ vagy úgy óvhatjuk meg, hogy a pótstrófák mind azonos betűvel kezdődnek. Ekkor az akrosztichonban betűismétlődés lesz, ami kicsit zavaró ugyan, de a szöveg azért ksilabizálható.

Nos, az „*Oly búval, bánattal*” előtt ilyen akrosztichon-betűismétlődés található. Pontosan a kiskompozíció határán 14 S-betű követi egymást. Ez valamilyen betoldás vagy átszerkesztés nyoma. Nem csak az igaz, hogy az akrosztichon megengedi, hogy innen kiemeljünk egy epizódot, mert önálló versfő-szövege van (ORE CANIT HVNGARO...), az is igaz, hogy e rész előtt (és talán utána is) ragasztás nyoma látszik. Márpedig elképzelhetetlen, hogy véletlenül éppen a ragasztási felületek közül szakadna ki egy önálló akrosztichonú rész, és kelne önálló életre.

Látható tehát, hogy Husztai Péter *Aeneise* felszelelhető. Több korábbi ének nyoma fedezhető fel szövege mögött, teret adva egy sor rekonstrukciós kísérletnek. Számmunkra most e jogos rekonstrukciók kevésbé érdekesek, megelégszünk csupán a tény rögzítésével: a históriának legalább két, erőteljesen különböző szövegállapota létezett. A kérdésünk pedig az, hogy mi az oka annak, hogy a verszet átment egyik állapotából a másikba.

⁵⁰ A *Cancionale* verseinél Heltai úgy hagy el strófákat, úgy pótol versszakokat, úgy ír át szakaszkezdő szavakat, hogy közben tudomást sem vesz az akrosztichonról. Különösen feltűnő a különbség Tinódi *Cronikájának* verseinél, úgy látszik, az első kiadásban még maga a szerző óvta meg szövegeit a torzulástól.

A leglátványosabb példánk arra, hogy a költő átszerkeszti művét, ám az *ultima manus* munkája az akrosztichon vizsgálatával semlegesíthető, az Tinódi Sebestyén *Erdéli históriája*. Itt nemcsak sejthető a korábbi szöveg megléte, hanem elegendő kapaszkodó található az előző verzió rekonstruálásához is.⁵¹ Tinódi oka az átszerkesztésre világos: nyomdába adja művét. Hogy a médiának megfelelő struktúrájú munkát hozzon létre, inkább sérülni hagyja az akrosztichont, de igazít a história szerkesztésén. Nyéki Vörös Mátyás szintén kontrollálja versei nyomtatását, mégis számos esetben nevének csak töredékei kerülnek elő a versfőkből.⁵² Ennek pedig nem az az oka, amit az *RMKT* sajtó alá rendezője, Jenei Ferenc állít, hogy „a költő eredetileg a »Bornemiszáé« akrosztichont akarta kialakítani, de végül nem erőltette”,⁵³ hanem az, hogy a versfő-szöveg romlása dacára átírta verseit, mert nyomdába adta azokat. Zrínyi is módosít a *Szigeti veszedelem* kéziratán, amikor a nyomtatott kiadás készültkor versszakokat pótol (véltetően tipográfiai okokból), noha ezzel éppen az általa kikombinált számszimbolikus terjedelmet rontja el, vagy legalábbis nehezen felismerhetővé teszi.⁵⁴ Egy korábbi dolgozatban azt is bemutattuk, hogy az eposz szemantikai zárlata is elromlik hasonló okokból, ezért azt át is alakítja.⁵⁵

Arra kell tehát gondolnunk, hogy Huszti Péter históriás énekének két változata két közeghez igazodik, a kéziratossághoz és a nyomtatottsághoz. Maga a szerző lehetett az, aki elvégezte az új média követelte változtatásokat. Összeszerkesztett, kiegészített, átrendezett; ha nem ment másképp, akár az akrosztichon rovására is. Szerzői kézre vall például a versfő-szöveg latin hexameterének a mű elejére emelése. Az amúgy is zavaros, néhol hiányos szöveg szerzői intenciónak megfelelő közlése kizárja azt a lehetőséget, hogy a szerző és a nyomdász közé, láncszemként, egy harmadik személyt, egy avatatlan kompilátort képzeljünk el. Huszti Péter volt az, aki az új média, a nyomtatott könyv lehetőségeire gondolva, eddig kéziratban lévő, véltetően inkább szóban terjedő énekeit egy olvasmánnyá szerkesztette.⁵⁶

⁵¹ Tinódi háromrészes kompozíciót adott fel. Eredetileg a *Fráter György halála* nem volt része a versnek, s a jelenlegi harmadik és negyedik rész együtt alkotta a zárófejezetet. Ennek az elképzelésnek részletes bizonyítására itt nincsen mód, egy későbbi dolgozat az akrosztichon-versszöveg szinkronitása kapcsán foglalkozik majd ezzel.

⁵² *RMK* XVII. sz. 2. A következő sorszámú verseknél: 76. (MAAKHILTADHLK), 77. (MATTTMAMHKH), 79. (MATIJABEABISBEMHKG), 81. (BERNEMNSCE), 100. (SLEIHMVKDVKERNSTS PAVPER PECCATOR M).

⁵³ *I. m.* 467. (a 81. sz. vers jegyzete). Ugyanígy másutt is: „Nyéki Vörös több versénél is tapasztalhattuk, hogy a versfők csak egy töredékes akrosztichont adnak. [...] Lehet, hogy ez esetben is lemondott az értelmes szöveg erőltetéséről.” *I. m.* 506. (a 100. sz. vers jegyzete).

⁵⁴ Kiss Kornél, *A Szigeti veszedelem versszakainak számáról*. ItK 1955. 464–465.; Kovács Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi*. Bp., 1985. 28–29., 272.

⁵⁵ VADAI István, + 1 (*Metrikai határjelölések a régi magyar versben*). ItK 1991. 367.

⁵⁶ Nem valószínű, hogy Huszti juttatta el a nyomdába művét, mert mint azt az egymástól független nyomtatványok mutatják, a nyomdába szánt kézirat kéziratosan terjedt. Azt kell gondolnunk, hogy valami miatt Huszti csak tervezte műve kiadását, de nem járt eredménnyel, s a ránkmaradt kiadások a szerzőtől függetlenül keletkeztek.

III.

Következő kérdésünk ezek után az lehet: *hol* és *mikor* jelent meg az *editio princeps*. Eddig úgy gondoltuk, Szabó Géza nyomán,⁵⁷ és ezt a nézetet fogadta el Stoll Béla is,⁵⁸ hogy Kolozsvárott a hetvenes években. Mielőtt szembeszállnánk ezzel a vélekedéssel, egy kissé távolodjunk el a problémától. Vessünk egy pillantást a régi magyar versek kiadásának textológiai gyakorlatára. Horváth Ivánnal ellentétben nem a platonikus és parmenidészi textológia között húznám meg a határt,⁵⁹ nem a szerzői szövegek fiktitívása zavar, vagy a kultúrában létező sokalakúság, hanem a szövegek közegeinek, a médiáknak a figyelmen kívül hagyása. Szerintem egyszerűsítve a következő két alapeset létezik:

1. A szerző egy (és csakis egy) változatban létrehozza művét, majd sorsára hagyja. A mű kéziratban létezik, és kizárólag kéziratosan terjed. Minden újabb példány tehát egy-egy újabb másolási folyamat eredménye. Ebben az esetben (és csakis ebben) jöhetnek van platonikus elvű, kikövetkeztetett elágazásokat tartalmazó fát rajzolni.

2. A szerző több változatban, több időben alkotja meg ugyanazon mű több eltérő változatát és a mű nyomtatásban kezd el burjánzani. Vagyis minden másolási folyamat példányok százait teremti meg. Minden másoló (nyomdász) elvileg ismerheti (általában ismeri is) az összes eddigi változatot, és közülük választ, általában nem egyet, hanem több forrást. Ilyenkor a leszámazási fa nem fa, hanem háló.

Természetesen a két alapeset így túl vegytiszta. Valójában a kettő vegyülékével kell számolni, minden másolásnál valamelyikkel. Sajnos ez azt jelenti, hogy horizontális variánsok jelenhetnek meg, sőt szövegjavítások a törvényszerű rontások helyett. Márpedig az a textológus, aki ilyeneket megtűr a szemtől, az maga alatt vágja a fát.

Csak úgy boldogulunk, ha a szövegek leszámazásához egyéb szabályokat vesszünk figyelembe. Megmaradva a históriás énekek ponyvanyomtatványainál, a feladat az, hogy jellemezzük a kiadók szokásait, megértsük a források kiválasztásának logikáját. Szerencsére a szóban forgó időszakban csak két nyomda adott ki históriákat: Kolozsvár és Debrecen. Milyen taktikát alkalmazhattak? Például: *Adj ki olyan művet, ami egyszer már bevált, egyszer már teljesen elfogyott!* Vagy: *Adj ki olyan művet, amit eddig még senki nem adott ki, ami új!*

Feltérképezve a tényleges kiadásokat, ezek a taktikák jellemzik az egyes kiadókat. Heltainé például eleinte férje munkáit jelenteti meg újra, majd taktikát változtat, új énekeket ad ki (*Euriálus és Lucretia, Fortunatus, Titus és Gisippus*). Komlós András, a magyar ponyva megteremtője általában első kiadásokat hoz. Hoffhalter Rudolf általában Komlós korábbi nyomtatványait jelenteti meg újra. Egyszerűsítve a képet: a nyomdász korábbi munkához nyúl, ha teheti, ha nem, új kéziratot keres. A korábbi munka azonban nem származhat a konkurrens nyomdából! Ha D-vel jelöljük a debreceni, K-val a kolozsvári kiadásokat, akkor elképzelhető a D-D ág a szemtől, elképzelhető a K-K ág, elképzelhetetlen azonban a K-D, vagy D-K átmenet. Ha olyan művet vizsgálunk, mely mindkét városban megjelent, akkor azt fogjuk ta-

⁵⁷ SZABÓ Géza, i. m. 113.

⁵⁸ STOLL Béla, *Bírálat* (Husztli Péter: *Aeneis*, Szerk.: SZABÓ Géza, Bp., 1978.). ItK 1979. 690–692.

⁵⁹ HORVÁTH Iván, *Populáris és arisztokratikus szövegnyomtatványozás*. (Előadás a Közköltészet, népi kultúra a XVI–XVII. században című tudományos ülészakon, Tata 1992. május 20.)

pasztalni, hogy azok nem egymáson, hanem külön-külön kéziraton alapszanak.⁶⁰ A D–D átmenet az a szabály, ami segít eligazodni a nyomtatottság miatt elhálósodott fán. Úgy érzem, a D–D átmenet dominánsabb következtetési elv, mint a közös hibák módszerével történő fa-struktúrájú építkezés.

Nézzük most az eredeti kérdést. Hol és mikor jelent meg az *Aeneis*? A bártfai nyomda 1582-es kiadásának őseről semmit nem mondhatunk, ebben az évben ad ki Gutgessel Dávid először históriát. Kolozsvári kiadás szóba sem jöhet. Nem csak a K–D átmenet lehetetlensége miatt, hiszen lehetséges volna egy folytatás nélküli kolozsvári kiadás is, hanem azért nem, mert 1574 előtt nem fér bele Heltai Gáspár programjába, nem része a *Cancionale* anyagának.⁶¹ Heltainé pedig mindent kiadott, amit Heltai hagyatékából lehetett, egyebet azonban, legalábbis a 70-es években nem.

A D–D szabály alapján arra kell gondolnunk, hogy Hoffhalter Rudolf egy korábbi debreceni edíció, Komlós András kiadása alapján dolgozott. Ez szokása volt, általában innen származnak forrásai.⁶² És hogy volt honnan merítenie, hogy nem volt oka más forrás után kutatnia, az gazdagon adatolható. Komlós Andrásról köz tudott, hogy János Zsigmond türelmi rendelete folytán főként históriákat adott ki ponyva-formátumban, füzetes nyomtatványokként, nagy-nagy sikerrel.⁶³ Az már kevésbé közismert, hogy ezek a ponyvanyomtatványok már korábban felbukkannak,⁶⁴ át gondolt koncepció szerint, azonos tipográfiai megoldással, azonos díszítésű címlappal sorakoznak egymás után. Akár a mostani Romana-, Bianca-, vagy Júlia-regényújságok, ponyvakiadványok, akár az Albatrosz-könyvek P. Howard kötetei.

Az 1574-es évből nyolc olyan Komlós-kiadványt ismerünk, amelynek címlapját a sorozatot kísérő jellegzetes fametszet díszíti.⁶⁵ Ez a dísz Szegedi Gergely *Énekeskönyvének* 1569-es kiadásán bukkan fel először, igaz fekvő helyzetben.⁶⁶ Utoljára Szegedi Lőrinc *Theophaniáján* 1575-ben, ugyancsak elfektetve.⁶⁷ A két dátum között ez

⁶⁰Pl. VALKAI András *Bánk bán históriája*. L.: RMKT XVI. sz. 9. 543–544. Természetesen vannak olyan históriák, amelyek a másik nyomda kiadásán alapszanak, de nincsenek, ha az időhatárt kellően szűkre szabjuk (pl. Komlós András és Hoffhalter Rudolf működésének idejére). A szövegkritikai egybevetés meggyőződen mutatja a kevés számú kettős kiadás esetében az eltérő forrást.

⁶¹A *Cancionale* kiadásának tervét még Heltainak kell tulajdonítanunk, noha a megjelenésekor már nem élt. Heltainé a félbehagyott munkát igencsak összehányta, Göröcsöni Ambrus *Mátyás históriáját* befejezetlenül közli, felborítja az időrendet, a kötet végén korábban önállóan is megjelent verseket közül újra, még a címlap korábbi dátumát sem tünteti el. Ha kezében lett volna az *Aeneis*, talán most azt is ebből a kötetből ismernénk.

⁶²SZEGEDI Gergely *Énekeskönyve* (RMNy 264, RMNy 276, RMNy 357 KOMLÓS, RMNy 429, RMNy 582 HOFFHALTER), ILOSVAI, *Szent Pál históriája* (RMNy 265, RMNy 339A KOMLÓS, RMNy 381, RMNy 610 HOFFHALTER), ILOSVAI, *Nagy Sándor históriája* (RMNy 339 KOMLÓS, RMNy 455 HOFFHALTER), SZEGEDI András, *História Jeruzsálem vesztéséről* (RMNy 345 KOMLÓS, RMNy 382, RMNy 511 HOFFHALTER), VALKAI, *Bánk bán históriája* (RMNy 349 KOMLÓS, RMNy 455 HOFFHALTER).

⁶³VARJAS Béla, *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*. Bp., 1982. 242.; GULYÁS Pál, *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp., 1929., 1931. 155.; FITZ József, *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története*. 1–2. Bp., 1959., 1967. 205–206.

⁶⁴A cenzúrarendelet csak 1570. február 10-től érezhető hatását Debrecen nyomdájában, Komlós pedig már 1569-ben nekikezd a szóbanforgó sorozatnak (ILOSVAI, *Szent Pál históriája*. RMNy 265). A sorozatterv tehát független a politikától, a helyzet csupán később szorítja rá Komlóst, hogy főként históriákat adjon ki.

⁶⁵RMNy 339, RMNy 340, RMNy 341, RMNy 344, RMNy 345, RMNy 348, RMNy 349, RMNy 350. L. *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473–1600*. Bp., 1971. címlapfotó-sorozat 339–356 sz.

⁶⁶RMNy 264

⁶⁷RMNy 359

a nyomdadísz, álló helyzetben, a címlap közepén a füzetes históriásénekek markáns ismertetőjegye. Hoffhalter is megpróbálkozik a dísz használatával, de 1580-ban a nyomódúc már elöregedett, megkopott, töredezett.⁶⁸ Ezért inkább más címlaptervet választ.⁶⁹ Az RMKT XVI. sz. 9. kötetének címlapja ebből a szemszögből tekintve a lehető legstílszerűbb.⁷⁰

Bod Péter 1569-es dátum-adata pedig kísértetiesen egybeesik Komlós András ponyvatermelésének kezdetével. Bod Péter ugyan az 1624-es kolozsvári kiadás címléírását adja, de valahonnan az 1569-es évszámot is merítenie kellett. Általában a históriák kolofonjának évszámadatait tekinti mérvadónak, és ezeket közli (pl. Tinódi verseinél), de Huszti művében ilyen fogódzót nem találhatott. Ezért vagy a kezében tartotta az első kiadást is a kolozsvári legfrissebb mellett, vagy legalábbis tudomása volt róla. Mivel a közölt évszám hihető, és érvelésünk éppen Hoffhalter kiadói szokásain alapszik, Bod adatától függetlenül is eljutottunk Komlós András nyomdájáig, ezért hajlok arra, hogy az *Aeneis* jelenlegi formájának editio princepséül egy 1569-es debreceni kiadást tételezzünk fel.

⁶⁸ RMNy 455, ez éppen a már emlegetett *Bánk bán históriája*. A szóbanforgó dúc nyomatainak kopásvizsgálatával akár azt is meglehetne kísérlni, hogy egy éven (1574) belül megállapítsuk a kiadások sorrendjét.

⁶⁹ L. RMNy 507, RMNy 508, RMNy 509, RMNy 510, RMNy 511, RMNy 512. Hogy a sorozat több tagja Komlós kiadvány-sorozatára megy vissza, azokat ismétli, már önmagában is valóságzónává teszi, hogy az *Aeneis* (RMNy 509) sem kivétel ez alól.

⁷⁰ SZABÓ Géza javaslatára az RMKT XVI. századi sorozatának 9. kötete (és a továbbiak is) az RMNy 339 címlaptipográfiájával jelennek meg. Ez, a jórészt históriákat (ponyvákat) közlő 9. kötet esetében méltó módon utal Komlós András újítására.